

UNUTULMUŞ BİR GELENEK: KÜFÜR AKŞAMI TÖRENLERİ*

A Forgotten Tradition: The Ceremony of Curse Evenings

Une tradition oubliée: Les cérémonies des soirées d'insultes

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL**

ÖZET

Küfür akşamı törenleri, Hıristiyanların paskalya bayramlarında Müslümanlar tarafından yapılan uygulamalardır. Benzer ritüeller Hıristiyanlar tarafından Türklerin yapmış olduğu Hıdırellezde görülürdü. Hıristiyan nevruzu da denilen Paskalya gününde Müslümanlar çeşitli korunma tedbirleri alırlardı. Bunlar arasında en yaygın olanları ateşten atlamak ve dikenler takınmaktı.

Romanya'da ve Bulgaristan'da gerçekleştirilmiş olan törenler Türkiye'de Afyon, Eskişehir, Manisa ve Muğla illerinde görülürdü.

Gelenek, Hıristiyanlık ve İslâmiyet öncesinden birtakım inanışların ve korunma tedbirlerinin Hıristiyanlık ve İslâmiyet sonrasına taşınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

küfür akşamı, törenler, korunma, eski inanışlar

ABSTRACT

The ceremonies of denying evening were practices at the Easter festival of Christians by Muslims. Similar rituals were known at the Hıdırellez which was made by Christians. Muslims took various kinds of precautions to protect themselves from evils at Easter, known as Christian Newroz. Among these, jumping over the fire and wearing thorny plants were the most common ones.

The ceremonies in Romania, Bulgaria were also practiced in some of cities such as Afyon, Eskişehir, Manisa and Muğla in Turkey.

This tradition transported these practices of protecting having existed before Islam and Christianity, to the times after these religions.

Key words:

denying evening, ceremony, protecting, old beliefs

GİRİŞ

Küfür akşamı ile ilgili gelenekleri, daha önce Dobruca Türkleri üzerine yaptığımız derlemelerde tespit etmiştik (Önal, 1996b:693-700). Bu makalede gelenğin Bulgaristan'daki ve Türkiye'deki izlerini takip edeceğiz.

Farklı dinlerden insanların aynı bölgede komşu olarak beraberce yaşa-

dıkları ortamlar, folklorik açıdan da incelenmeye değerdir. Bu ortamlar komşuların birbirlerine karşı veya birlikte geliştirdikleri birtakım gelenekleri de beraberinde getirir. Farklı inançların mensupları arasında hem olumlu, hem de olumsuz ilişkiler söz konusu olabilir.

Olumlu ilişkileri geçmişten günümüze kadar izlemek mümkündür. Sel-

* 5-7 Haziran 2003 tarihleri arasında Simferopol (Akmescit) / Kırım / Ukrayna'da düzenlemiş olan "Uluslararası Geleneksel Bayramlar / Törenler" Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

** Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

çuklu döneminde, Mevlânâ'nın cenazesine farklı dinlerden kişilerin katıldığını biliyoruz (Köprülü, 1972, 110). Balkanlarda yapılan yağmur dualarına Müslümanlarla birlikte gayrimüslimler de katılmışlardır. Yine Balkanlarda kilisesi bulunmayan köylerde Hıristiyanlar bayram namazlarında caminin dışında bekler ve imamın duasına "amin" derlerdi. Duadan sonra imama: "Bizim dinimiz ayrı olsa da Allah'ımız birdir, bizim için de dua et," dedikleri görülür (Önal, 1996a:176-23). Farklı dinlerden olanlar birbirlerinin cenazelerine katılır ve acılarını paylaşırlar (Önal, 1998:259).

Küfür akşamı törenlerinde, farklı dinlerin mensupları, birbirlerinin bayramlarına karşı birtakım koruma tedbirleri almışlardır. Paskalya Bayramı Türkler için küfür olarak algılanırdı. Hıdırellez bayramında da Hıristiyanlar birtakım tedbirler alırdı.

Geleneğin gerek Balkanlarda, gerek Anadolu'da bir zamanlar canlı bir şekilde uygulandığı görülür. İstiklâl Harbi sonrası, Lozan Antlaşmasıyla (24 Temmuz 1923) Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele gerçekleşir. Böylece Türkiye'de demografik dengeler yeniden şekillenir. Ulus-devletlerin kurulmasıyla farklı dinlerden ve ırklardan insanların eskisi gibi bir arada yaşama şansları azalır. Karşı tedbirleri içeren eski gelenekler de önemli ölçüde unutulur ve zamanla kaybolur.

Konu üzerinde, hem Balkanlarda hem de, Türkiye'de birtakım tespitler yapılmıştır. Romanya'da geleneğe, "küfür akşamı", Bulgaristan'da "köfür akşamı" adı verilir. Türkiye'de (Afyon, Eskişehir, Manisa ve Muğla'da) ise geleneğe genellikle "gâvur küfrü" denir. Muğla'da geleneği beş kişi "gâvur küfrü," iki kişi "kızıl yumurta bayramı," bir kişi "gâvur

bayramı" olarak adlandırmış, bir kişi ise sadece "küfür" demiştir.

Kızıl yumurta bayramı ifadesi, geleneğin zamanı konusunda belirleyici olur. Bu zaman Paskalyaya denk düşer.

I- BALKANLARDA

A- Romanya'da: Gelenek Romanya'da 1935'li yıllara kadar çok canlı bir şekilde sürdürülür. Hıristiyanlar Türklerin ateşten atlama nedenlerini öğrenince, siz bizim bayramımızı yakıyorsunuz diye, Türklerin kullandıkları su kuyularına domuz leşi atarlar. Bu tür gerginliklerden sonra, küfür akşamı uygulamaları terk edilir.

Uygulamalar arasında, eski inanışların kalıntıları olan dikenler takınmak, ateş üzerinden atlamak, meskun yerlerin etrafına darı dizmek veya kül dökerek kötülüklerden korunmaya çalışmak, kırlarda gezinmek gibi korunma tedbirlerinin yanı sıra, İslâmî bir ritüel olarak hayvanların kulaklarına süreler okumak da bulunmaktadır (Önal, 1996b: 696-698).

B- Bulgaristan'da: Gelenekle ilgili "Köfür Akşamı Ateşten Atlama" başlığı altında bir paragraflık bilgi buluyoruz. Bulgaristan'ın Kocabalkan köylerinde Paskalya Yortusu (kızıl yumurta) zamanı, Türk gençleri akşam hava karardığı zaman köyün belirli alanlarında toplanır eski çiten, saman gibi kolay tutuşan şeyleri yakarlar. Sonra da üzerlerinden atarlar. Bu uygulamayla Hıristiyanların oruçlarını veya perhizlerini yaktıklarına inanırlar (Kesikoğlu, 1973: 245).

II- TÜRKİYE'DE

Türkiye'de dört ayrı şehirde geleneğe rastlanmıştır. Bunlar Afyon, Eskişehir, Manisa ve Muğla'dır.

1- Afyon'da geleneğe "gâvur küfrü"

denir. Gelenek Afyon'da Hıristiyanların yaşadıkları dönemlerin izlerini taşır. Çok eski bir gelenek olduğu belirtilir. Paskalya Yortusunda Hıristiyanlar kendi yakınlarına çörek ve yumurta ikram ederler. Hıristiyanlar kendi bayramlarını kutlarken Türkler de bu bayrama karşı birtakım tutumlar geliştirmişlerdir.

Paskalya Yortusunda*** önce ateş yakmak için hazırlıklar yapılır. Bu gün iş yapılmaz. Bol miktarda odun toplanır. Yakılan ateşin sönmemesine dikkat edilir. Gençler tekerlemeler söyleyerek ateşin üzerinden atlarlar:

*"Gâvurların küfürü küfürü
Gelen geçen üfürü üfürü"*

Tören akşama kadar sürer. Bu arada yaşlı kadınlar, büyük ateşler üzerinden atlayamayacaklarından kapıların önlerinde yaktıkları küçük bir ateşin üzerinden atlarlar (K-1, K-3, K12).

2- Eskişehir'de gelenek hakkındaki bilgileri, Ahmet Caferoğlu'nun yaptığı ağız derlemeleri metinlerinde buluyoruz. Derleme, mani formundaki bir tekerleme ve bir dipnotta verilen bilgilerden ibarettir. Tekerleme şöyledir:

*"Galın inne dizine
İnce inne gözüne
Bizim günahlarımız
Gâvulların üsdüne."*

Metnin dipnotunda ise, tekerlemenin günah çıkarma biçiminde, Paskalya günü söylendiği belirtilir. Paskalya sabahı erkenden belli bir yerde ocak yakıldıktan sonra, üzerinden atlandığı vurgulanır (Caferoğlu, 1995: 136).

3- Manisa'ya bağlı Demirci kasabasında da aynı âdetlere rastlıyoruz. Rumların Demirci'de yaşadığı günlerde, Paskalya Yortusunda, Türkler birtakım tedbirler alırlar. Bu tedbirler arasında sabahın erken saatlerinde, büyük ateşler

yakmak ve atlarken bağıra bağıra hep birlikte tekerleme söylemek vardır.

*"Gâvur gâvur fetan gâvur,
Çık yukarı yumurta doğur,
İnaşara (in aşağı) harman savur,
İllem gâvur küfürü;
Gâvurun üfürü."*

Genellikle on ile on yedi yaş arasındaki çocuklar kırmızı boyalı yumurtaları dövüştürürler. Herkes kendi mahallesinde kutlamalara katılır. Hazırlıklara üç hafta önceden pazar sabahı başlanılır. Son pazar ise, Paskalya yortusu (mart ayının ilk çarşambası) sonrasında pazar günüdür. Bu güne halk "girey günü" der ve girey günü veya gâvur küfürlerinde (üç pazar) bu ateşler yakılır (Boyacıoğlu, 44).

4- Muğla'da konu ile ilgili bilgiler görüşme yöntemi ile tarafımızdan derlendi. Küfür akşamı törenlerine halk: Küfür akşamı, Hıristiyanların nevruzu, kızıl yumurta, gâvur küfrü, gâvur bayramı (K-5) demektedir. Hıdırellezden önceki bir günde geleneğin yapıldığı belirtilir (K-4).

Gâvur küfründe Hıristiyanların denize haç attıkları anlatılır. Haçı bulup denizden çıkaran onu sokak sokak gezdirir. Para toplanır ve bu para haçı çıkaran kişiye verilir (K-2). Bilindiği üzere Hıristiyan dünyasında bu gelenek sürdürülmektedir. Geleneğinin zamanının tam olarak Paskalya Bayramına denk geldiğini söylenebilir. Muğla'daki uygulamaları şöyle sıralayabiliriz:

a- Yumurta ile ilgili olanlar: Merkez Çatakbağyaka köyünde "Hıristiyanlar kendi bayramlarında Müslüman komşularına kızıl yumurta verirlermiş. Bu yüzden bayrama Müslümanlar "Kızıl Yumurta Bayramı" (K-15) diyorlarmış. Mılas'ın Eski Türbe köyünde gelenek şöyle

anlatılır: “*Gâvurlar bayram yaparlarken “gâvur küfrü” boyalı yumurta zamanı, bize yumurta verirlerdi. Kocakarılar çocuklara verirdi*” (K-17). Milas’ın Karacahisar köyünde Müslümanlar paskalya yumurtasını çocuklara yedirmemeye dikkat ederlermiş: “*Sakın yedirmeyin çocuğa,*” derlermiş (K-14).

Milas Çam köyde Hristiyanların yumurta kaynatmaları hor görülürmüş. Kaynak kişi: “*Hristiyan şeyi derlerdi, ayıptır söylenmez,*” demiş ve utanmıştır (K-11). Daha sonra bayramı ve kırmızı yumurtayı hanımların muayyen günlerine benzetildiği ve yerildiği görüldü.

Muğla’da, Hristiyanlar Paskalya Bayramında yumurta boyadıkları için, Müslümanlar bu güne “kırmızı yumurta” derler. Hristiyan komşular, Müslümanlara yumurta (ve bu arada çörek) ikramında bulunurlar. Yumurta ile gelebilecek birtakım kötülüklerin olabileceği de göz önüne alınır. Dobruca Türkleri ise, sabah erkenden kalkılıp Hristiyanlardan önce yumurta yenir, böylece kötülüklerden korunulduğu düşünülür (Önal, 1996b: 697).

b- İsrırgan ile ilgili olanlar: Milas’ın Karacahisar köyünde, o gün Müslümanlar, başlarına dalan (ısrırgan) sokarlar-
mış (K-10,K-14). Milas’ın Çam köyünde benzer uygulamalar görülür (K-8).

Datça’nın Reşediye köyünde: “*Gâvurlar kızıl yumurta bayramı yaparlardı. Bizim Türkler başlarımıza dalhan (diken, ısrırgan otu) sokardık. Başa ters sokardık. Dikenleri yukarı olacak şekilde*” (K-16), hatırlanan bilgiler vardır.

Merkez Kafaca köyünde gelenek şöyle anlatılır: “*Gâvur küfründe başımıza diken sokardık. Dikenleri çiçek gibi başımıza sokardık. Deveciydik, yolda denk gelirdik. Bugün Hasan, Hüseyin gâvur küfrüymüş! Gök diken başımıza sokardık*” (K-7). Yatağan’ın katrancı kö-

yünde benzer uygulamalar anlatılmış, farklı olarak başa zakkum sokulduğu belirtilmiştir (K-9).

Milas’ın Eski Türbe köyünde, erkek “dalıgan” diken başlara sokulmuş (K-17). Bozuyük’te dikenin adı değişir, çakır diken olur. Diken akşama kadar takılı kalır (K-4).

Kavaklıdere ilçesinde diken takınmanın gerekçeleri de anlatılır: “*Dalan, eski adamlar, Nevruzda başlarına dalan takarlardı. Nevruz dalanı. Bunları cavurlar, sözüm dışarı, dalarmış insanı. Yenişemez insanı derlerdi. Buna gelişmezdi derlerdi*” (K-13). Gâvurların bu bayramda kötülüklerinin bulaşmasından, çocukların sağlıklı büyüyeceklerinden endişe edilir.

Yatağan’ın Bencik beldesinde diken takınmanın sebebi izah edilir: “*Kızlar başlarına dalgan (ısrırgan) takarlar. Ne yapıyorsunuz kızlar dediğimizde, gâvurların götünü dolasın. Cavur kırılınsı diye*”(K-6). Bir başka kaynak kişi duyduklarını şöyle anlatır: “*Eskiden Hristiyanlar varmış. Büyüklerden duyardık. Dalan sevilmmez, dikendir. Bir dalsa kudurtur. Dalan takarlarmış başlarına*” (K-11).

Yatağan’ın Turgut beldesinde, dikenin yerini çuvaldız alır: “*Hristiyanların gâvur küfründe onlara inat çuvaldızı şapkalarına veya elbiselerine sokarlar-
mış*”(K-18).

Çuvaldız, ısrırgan veya diken takınmak gâvur kırılınsı diye yapılmış (K-6). Erkek ısrırgan veya çakır dikenin başa sokulma sebebi etkili olmasına dayandırılır. Ucu sivri bir şeyler takınmak, kötülüklerden korunmak anlamına gelir.

c- Yılanbıçağı ile ilgili olanlar: Milas’ın Karacahisar köyünde farklı bir uygulama görülür: “*Yılanbıçağı vururduk, gâvurlar bayram ederdi*” (K-14), denir.

Yılanbıçağının (Dracunculus vulgaris) (Baytop,1997:85) bitkisinin özelliği

pis kokmasıdır. Hayvanlara vurarak kötülüklerden korunur. Eski Türk inanışında soğan, sarımsak gibi kötü kokulu bitkilerin insanları kötü ruhlardan koruması inancıyla örtüşür. Yılanbıçağı uygulaması Muğla'da nevrüzde da görülür (Önal, 2000: 187).

ç- Yeşilde Yuvarlanma ile ilgili olanlar: Ula'nın Elmalı köyünde verilen bilgi: "*Yeşilde yuvarlanan olurdu,*" (K-4) şeklindedir.

Çimende yuvarlanma uygulaması Muğla'da nevrüz bayramında da görülür. Yuvarlanan kişinin günahlarının döküleceğine, vücuda çiyin değmesiyle sağlıklı olunacağına inanılır (Önal, 2000:188).

d- İbadet Etme ile İlgili Olanlar: Bozüyük beldesinde Paskalyada Müslümanların ibadet ettiği belirtilir: "*Kâfirler küfür yapar, bizimkiler ibadet ederler*" (K-19).

Dobruca'da yapılan dinî uygulamada hayvanların kulaklarına süreler okunur (Önal, 1996b: 697).

e- Diğer Uygulamalar: Yatağan'ın Katrancı köyünde: "*Evlere üzüm yaprağı asarlar. Silah varsa o gece patlatırlar*" (K-9).

Dobruca'da evlerin eşiğine buğday serpilir. Bereket getireceğine inanılır (Önal, 1996b, 696). Silah atılması ise kötü ruhları korkutmak için yapılır ve eski bir Türk inanışdır (Radloff, 1986:174).

III- KARŞI TEDBİRLER

Müslümanlar Paskalyada çeşitli tedbirler alırken Hıristiyanlar da benzer karşı tedbirler almışlar, benzer tepkileri göstermişlerdir. Muğla'nın Çatakbağyaka köyündeki kaynak kişi geleceği şöyle anlatır: "*Hıristiyanlar Lambiri derler, diken takarlardı. Gayrimüslimler Hıdırellez bayramında diken takarlardı*" (K-15). Bozüyük beldesinde,

kadınların oyalı yazma(ları) olduğu, erkeklerin keçe külah giydiği, kırmızı külah ve sargıları olduğu ve bunların üzerine dikenler taktıkları anlatılmıştır (K-19). Yatağan'ın Katrancı köyünde ise: "*Gâvurlar başlarına eşek boku sokarlar mış,*" (K-9) şeklindeki bilgiler konu ile ilgili sözlü bilgilerimizdir.

IV- DEĞERLENDİRMELEK

Küfür akşamı törenleri kötülüklerden korunma amacıyla yapılır. Romanya'da ve Bulgaristan'da Türklerin ateş üzerinden atlamaları, Afyon'da, Eskişehir'de ve Manisa'da da görülür. Muğla'da ateşten atlama ile ilgili bir bilgiye rastlanmıyoruz. Günahların "gâvurlara" gitmesini dilemek, nevrüz ve hıdırellezde de görülür. Ateş İslâm öncesinden günümüze kadar gelen bir ritüeldir. Türklerde ateş üzerinden atlamak, arınmak veya korunmak anlamına gelir (Esin, 1978:96).

Yumurta ile ilgili inanışlar, nesne ile nesneye yüklenen anlam arasında aranmalıdır. Yumurtanın karşı inanış sahiplerinden alınmaması gerekir. Aksi halde kötülük bulaşır. Isırganın kötü ruhlara karşı engel oluşturduğuna inanılır. Aynı inanış Azerbaycan'da günlük hayatta uygulanan bir korunma tedbiridir. Kötü kokulu bitki de aynı işlevi yürütür. Silah atılması yine korunma sebebiyledir ve eski bir Türk inanışdır (Radloff, 173-174).

Bütün bu inanış ve davranışlar animistik (mitolojik) düşünce yapısının izleri taşır. Paskalyada hem bayramı kutlayanların, hem de onların yakınlarına ait ruhların geri dönüp karşı dinden olanlara zarar vereceklerine inanılır. İlkellerde ölümün tam ve kesin bir tükeniş olmadığına, ölenin sadece canını yitirmiş olduğuna ve herhangi bir şekilde yaşmaya devam ettiğine inanılır (Örnek,

1995: 93). Atalar ve ruhlar dünyasının bilinmeyenlerine karşı tedbirler alınır. Yeni yılda (Paskalya / Nevruz zamanı) pagan dönemi inanışları sürdürülür (Eliade, 1994: 70-71).

Türkiye’de nevrüz bayramı öncesinde, ölü ruhları ile ilgili birtakım inanışlar görülür. Kars’ta nevrüz gününden bir gün önce mezarlık ziyaret edilir. Bu törene “Ölüler Bayramı” denir (Çay, 1993: 91). İlkbaharda ölülerin yeniden yılda bir kere ziyarete geldiğine inanılır. Gerek Müslümanlarda, gerek Hıristiyanlarda yapılan bu uygulamalar, semavî dinler öncesinden kalan ritüellerdir. Yeniden yaratılış günü olarak bilinen nevrüz günü, Hıristiyanlık öncesinden Paskalyaya taşınan kutsal bir gündür (İnan, 1976: 176). Bir kaynak kişinin Paskalya’ya “Hıristiyanların nevrüzü” demesi oldukça dikkat çekicidir.

Küfür akşamı törenlerinde görülen kötülüklerden korunma işlemi, Kızılde-riyelerden Japonlara kadar dünyanın her tarafındaki iptidai toplumlarda görülür. Arnavutluk’ta Paskalya arifesinde reçneli ağaçlardan meşaleler yakılıp bunlar nehre atılır ve böylece kötülüklerden korunmuş olunur (Frazer, 1992: 168-169).

İlkelerde Eski Yunan’dan Brezilya yerlilerine, Brezilya yerlilerinden Eski Avrupa’ya kadar dünyanın pek çok yerinde kötülükleri uzaklaştırmak için ısrırgan otlarıyla veya çeşitli çubuklarla insanlar dövülür. Böylece işlerinin rast gideceğine, bu işlemin kendilerine şans getireceğine inanırlar. Paskalyada kili-seye çubuk götürülür ve duadan sonra, evdeki çocuklar ve hizmetçiler “hastalık ormana, sağlık kemiklere” diyerek pal-miye dalları ile dövülür (Frazer, 1992: 200-201).

Kaynak kişilerin yaş ortalamaları 1900-1909 arası beş kişi, 1910-1919 arası dokuz kişi, 1920-1929 arası iki kişi,

1930-1931 arası iki kişidir. Kalan iki kişi derlemede öğrendiklerini aktarmıştır. Kaynak kişilerin yaşları göz önüne alındığında, geleneğin 1930’lu yıllara kadar bilindiği, bu yıllardan sonra unutulduğunu anlaşılmaktadır. Geleneğe günümüzde rastlanmamaktadır.

SONUÇ

İslâmiyet’in kabulünden sonra yapılan inanışlar ve uygulamaların pek çoğunun İslâm öncesi inanışlardan ve korunma tedbirlerinden geldiği görülür. Aynı şekilde Hıristiyanlığı kabul eden toplumlar arasında da Hıristiyanlık öncesi birtakım inanışlar ve davranışlar, Hıristiyanlığın kabulünden sonrasına taşınmıştır. Karşı dinin mensuplarına yönelik uygulamaların kökeni dinî bir ritüel olmaktan öte, geleneksel ve en eski inanışları yansıtır.

Bilinen kitaplı büyük dinler, geleneksel inanış diyebileceğimiz ulusların en eski dinlerinin izlerini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Eski ile yeni inanışlar yüzyıllarca iç içe yürütülmüştür. Geleneklerin doğal ortamı kaybolunca eski uygulamalar ve inanışlar da unutulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ali Osman (1996), **İslâm’a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâp Örf ve Âdetleri**, Beyan Yay., İstanbul.
- Baytop, Turhan (1997), **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Boorstin, Daniel J. (1996), **Keşifler ve Buluşlar İnsanın Kendini ve Dünyayı Araştırmasının Öyküsü**, (çev. Fatoş Dilber), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.
- Boyacıoğlu, A. Sedat ve Hasan Alakese, **Her Yönü ve Her Şeyi İle Demirci**, (Basım yeri ve yılı yok)
- Caferoğlu, Ahmet (1995), **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler Van, Bitlis, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları**, 2.b., TDK Yayınları, Ankara.
- Çay, Abdulhalûk M. (1993), **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, 5.bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara.

- Eliade, Mircea (1994), **Edebi Dönüş Mitozu**, İmge Yay., Ankara.
- Esin, Emel (1978), **İslâmiyetten Önce Türk Kültürü ve İslâm'a Giriş**, İstanbul.
- Frazer, G. James (1992), **Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II**, (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul.
- İnan, Abdulkadir (1976), **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.
- Kesikoğlu, Osman (1973), "Bulgaristan Türkleri Kobalkan Köyleri Folkloru," **Türk Kültürü Araştırmaları 1966-1969**, TKAE Yay., Ankara, 215-259.
- Köprülü, M. Fuad (1972), **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara.
- Önal, Mehmet Naci (1996a), "Türk-Romen İlişkilerinde Hoşgörü" **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 117, 17-23.
- Önal, M. Naci (1996b), "Dobruca Türkleri'nde Küfür Akşamı Törenleri" **Türk Kültürü**, Sayı 403, 693-700.
- Önal, M. Naci (2000), "Muğla'da Nevruz," **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C1, S2, s.183-197.
- Örnek, Sedat Veyis (1995), **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 3.bs., Gerçek Yay., İstanbul.
- Radloff, W. (1986), **Sibirya'dan Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

KAYNAK KIŞILAR

- K-1: Akyol, Ayşe, Sarık Köyü/Afyon 1930 doğumlu, ilk okul mezunu, ev hanımı (öğrencimiz Gülsüm Karaaslan derlemesi).
- K-2: Akkuş, Mehmet, Yazıköy/Datça 1327/1909 doğumlu, İlk okul mezunu, çiftçi, derleme tarihi: 09.09.1999.
- K-3: Alakaya, Hayriye, Uşak 1926 doğumlu, ilk okul mezunu, ev hanımı, öğrencimiz Gülsüm Karaaslan derlemesi).
- K-4: Balcı, Ayşe, Elmalı Köyü/Ula 1328/1910 doğumlu, ev hanımı, okur-yazar değil, derleme tarihi: 05.07.1999.
- K-5: Cinas, Feriştah, Bozüyük beldesi 1909 doğumlu, okur yazar değil, ev hanımı, derleme tarihi: 21.07.1999.
- K-6: Demen, Süleyman, Bencik beldesi/Yatağan 1914 doğumlu, okur-yazar değil, çiftçi, derleme tarihi: 21.07.1999.
- K-7: Dural, İsmail, Kafaca (Muğla merkez köy) 1919 doğumlu, okur-yazar değil, devecilik yapmış, derleme tarihi: 14.07.1999.
- K-8: Gencay, Süleyman, Çamköy /Milas 1337/1919 doğumlu, okur-yazar değil, çiftçi, kahve ve bakkal işletmiş, derleme tarihi: 31.07.1999.
- K-9: Geyik, Bekir, Katrancı köyü/Yatağan 1324/1906 doğumlu, okur yazar değil, çiftçi, derleme tarihi: 20.07.1999.

- K-10: Güney, İbrahim, Karacahisar/Milas 1931 doğumlu, İlk okul mezunu, çiftçi, derleme tarihi: 31.07.1999.
- K-11: Güney, Nimet, Karacahisar/Milas 1928 doğumlu, orta okul terk, çiftçilik ve köy katipliği yapmış, derleme tarihi: 31.07.1999.
- K-12: Karaaslan, Gülsüm, Afyon Sarık Köyü 1978 doğumlu, öğrenci.
- K-13: Koçar, Şükrü, Kavaklıdere ilçesi 1336/1918 doğumlu, ilk okul mezunu, marangozluk ve yapıcılık yapmış, derleme tarihi: 17.07.1999.
- K-14: Saydam, Mustafa, Karacaagaç/Milas 1336/1918 doğumlu, okur-yazar değil, çiftçi, derleme tarihi: 01.08.1999.
- K-15: Şahin, Durmuş Ali, Çatakbayyaka köyü (Muğla merkez köy) 1924 doğumlu, üç yıl okumuş, çiftçi ve muhtar, derleme tarihi: 17.09.1999.
- K-16: Özdemir, Mehmet, Reşadiye köyü/Datça 1911 doğumlu, okur yazar değil, çiftçi, derleme tarihi: 08.09.1999.
- K-17: Uzun, Mehmet, Eski Türbe/Milas 1326/1908 doğumlu, okur-yazar değil, çiftçi, derleme tarihi: 29.07.1999.
- K-18: Yıldırım, Hüseyin, Turgut beldesi /Yatağan 1324/1906 doğumlu, üç yıl okumuş, çiftçilik ve manavlık yapmış, derleme tarihi: 20.07.1999. Ninesinden dinlemiş.
- K-19: Yüksel, Ahmet, Bozüyük beldesi /Yatağan 1954 doğumlu, Üniversite mezunu, belediye başkanı, derleme tarihi: 21.07.1999.

NOTLAR

*** Paskalya Bayramı Hıristiyanlarca Hz. İsa'nın diriliş günü olarak kutlanır. İnanişâ göre Hz. İsa öldükten üç gün sonra dirilmiştir. Paskalya Hıristiyanların en büyük bayramı sayılır. Paskalya tarihi Hıristiyan mezheplere göre değişmekte ise de, genellikle nisan ayının 15'inden sonraki pazar gününe denk gelir. Paskalya bir hafta sürer. Paskalya Bayramının Hıristiyanlığa Yahudilikten geçtiği sanılmaktadır. Yahudilerin kutladıkları Pesah Bayramı 14 Mart'tan sonra gelen pazar günüdür (Ateş, 1996, 71). Paskalya zamanı, Papa XIII. Gregory takvim reformunda belirlenir. Mısırlılardan alınan güneş yılı takviminden sonra, ilkbaharın belirlenmesinde mart ayının esas alındığı görülür. Paskalya martın yirmi birine rastlayan veya onu izleyen dolunaydan sonraki pazar günü, ya da dolunay pazara rastladığında bir sonraki pazar günü olarak belirlenir (Boorstin, 1996, 8-10). Paskalyanın zaman konusunda, Hz. İsa'nın öldükten üç gün sonra yeniden dirilmesi ile doğanın ve tüm canlıların periyodik olarak yeniden doğuşu arasında bir bağ kurulabilir (Eliade, 1994, 61-75).